

beschouwd. Daaronder moet zeker worden gerekend, en is dus ongeoorloofd, o.a.' (de opsomming was dus niet uitputtend bedoeld) 'het werken in munitiefabrieken, in werkplaatsen voor de vervaardiging van militaire kleding en uitrusting e.d.' (alweer: geen uitputtende opsomming),

'het graven van loopgraven, het aanleggen van versterkingen van welke aard ook . . ., het vervoer van troepen of van munitie en in het algemeen van zuiver militair materieel. Daarentegen moeten als geoorloofd worden beschouwd het herstellen van wegen, bruggen, gebouwen, transporten van niet-specifiek militaire aard en dergelijke werkzaamheden welke geacht kunnen worden in het belang van het maatschappelijk leven van de bevolking te zijn, ook al zou de vijand daarvan mede profiteren voor zijn oorlogvoering. Wanneer echter in bijzondere gevallen dergelijke werkzaamheden worden geëist met nagenoeg uitsluitend militaire bedoelingen (bijv. aanleg van strategische wegen of spoorwegen die van geen belang zijn voor de burgerbevolking), moeten deze werkzaamheden als ongeoorloofd worden beschouwd.'¹

Wij willen hier enkele opmerkingen bij maken.

Om te beginnen lijkt het ons voor twijfel vatbaar of de vormen van hulpverlening aan de vijand die in de geciteerde passage ongeoorloofd verklaard waren, inderdaad als 'rechtstreekse deelneming aan de krijgsverrichtingen' beschouwd konden worden. Wèl zouden zij deelneming aan de *krijgs-inspanning* van de vijand zijn, maar aan de *krijgs-verrichtingen*? Dat begrip werd dan wel heel ver uitgerekt. In de aanhef van hoofdstuk 4 van ons vierde deel wezen wij er al op dat gezaghebbende auteurs op het gebied van het volkenrecht in de jaren '20 en '30, na de eerste wereldoorlog dus, onderscheid gemaakt hadden tussen 'militaire operaties' en 'militaire voorbereidselen' en dat zij alleen het inschakelen van de burgerbevolking bij 'militaire operaties' ongeoorloofd genoemd hadden. Wij zouden niet willen beweren dat die auteurs gelijk hadden – wèl dat in de 'Aanwijzingen' een bij uitstek strenge norm gesteld was. Dat laatste was niet onverklaarbaar. De opstellers gingen evident van de situatie uit waarin een deel van Nederland bezet was terwijl een ander deel zich nog verdedigde: dan was het wenselijk dat de vijand in het bezette deel zo weinig mogelijk hulp ontving. Dat laatste was een loffelijk doel maar de middelen waarmee dat doel nagestreefd werd, lieten alles te wensen over. Blijkens hun titel richtten de 'Aanwijzingen' zich louter tot 'de bestuursorganen van het rijk, de provincies, gemeenten, waterschappen, veenschappen en veenpolders' (tot die laatste drie met het oog op de inundaties) 'alsmede . . . het daarbij in dienst

¹ *Eng.*, dl. VII a, p. 4.